

Kissankullan määritelmä historiassa ja nykyään

ELINA LEHTONEN

Kissankullalla (tai katinkullalla) näkee toisinaan viitattavan mineraaleihin, jotka muistuttavat – enemmän tai vähemmän – kullan kimallusta (kuva 1). Tässä artikkelissa käyn tiivistetysti läpi sitä, mitä kissankulta on tarkoittanut historiassa ja mitä se tarkoittaa nykyään.

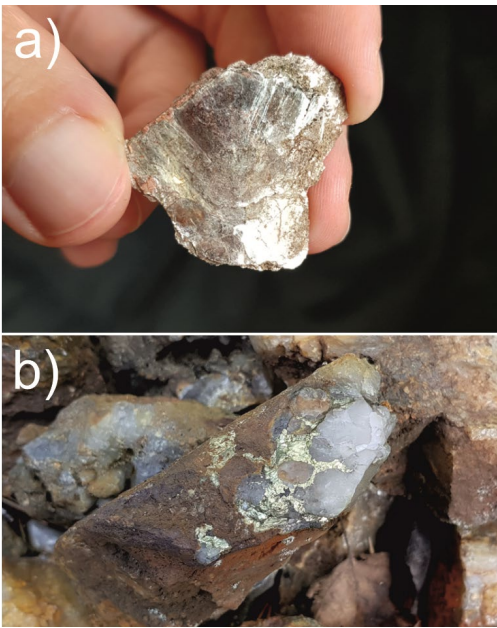
Tapio Horila on tutkimuksessaan 1800-luvun geologista uudissanoista käynyt läpi myös kissankulta/katinkulta-termiä (Horila 1967). Horilan mukaan katinkulta-sanaa on jo 1700–1800-luvuilla käytetty samantapaisen, ruotsin- tai saksankielisen (*kattgull*, *Katzengold*) kansanomaisen ilmaisun käännösvastineena. Sitä, mihin mineraaliin tällä on tarkkaan ottaen Suomessa viitattu, ei Horila avaa tarkemmin. Kuitenkin 1800-luvulta alkaen ”kissankultakivi” tai ”katinkultakivi” on rinnastettu kiilleliuskeeseen (ruots. *glimmerskiffer*) (Horila 1967). Joissakin lähteissä, joita Horila käy läpi, on kissan-/katinkulta rinnastettu toisiinsa synonyymeinä ja myös *glimmer* (ruots. kiille) saatetaan suomentaa katinkullaksi. Tekemäni kirjallisuus- ja lehdistökatsaus tukee Horilan näkemyksiä: kissan-/katinkulta rinnastuu yleisesti kiilteeseen tai yksityiskohdaisemmin joko biotiittiin tai muskoviittiin. Tässä artikkelissa nostan esiin vain muutaman löytämistäni esimerkeistä.

Vuonna 1880 julkaistussa kirjassa Suomen maantiede kansalaisille (Ignatius 1880) käydään läpi Suomen geologisia piirteitä. Tekstissä kissankulta on synonyymi kiillemineraaleille: ”[t]oiset, näihin [maasälpiin] sekoitetut rakeet ovat niin-ikään valkeita tai harmaita, mutta niissä ei ole näin sileät pinnat; nämä ovat *kvartsia* eli *ukonkiveä*; ja äsken mainittujen välissä on muita, useimmiten paljon hienompia tumman-, melkein mustan-värisiä rakeita, jotka, jos niitä kovasti painaa kynnellä tai veitsen kärjellä, murenevat hienoiksi kilseiksi. Näitä sanotaan *kiilloksi*, välkkeeksi eli

kissankullaksi.” Suomen teollisuuslehdessä vuonna 1889 julkaistussa artikkelissa Suomen kivenhakuuteollisuudesta kirjoitetaan taas seuraavasti: ”Pyterlahden rapakivigraniitti on enimmäkseen ukonkivestä köyhää, kuitenkin löytyy valkoistakin, joka vähän vivahtaa punaiseen. Maasälvän välissä löytyvä katinkulta on tummaa, melkein mustaa; kuitenkin on tästä poikkeuksia niin että voi löytyä hopeanhohtavan valkoistakin katinkultaa.” (Stenbäck 1889). Kuvatun kivilajin perusteella katinkulta viittaa tässä tapauksessa kiillemineraaleihin.

Myös vuonna 1937 geologi Aarne Laitakarin kirjoittamassa Suomen malmit, hyödylliset mineralit, kivet ja maalajit -kirjassa kiille rinnastetaan yleisesti kissankultaan: ”Kiille (eli kissankulta). Kiillettä on kahta lajia: vaalea kiille ja tumma kiille. [...] Kiillettä luullaan usein erehdyksellisesti arvokkaita metalleja (kultaa tai hopeaa) sisältäväksi, etenkin milloin sitä on kimmeltävinä ruskeina suomuina hiekassa tai murenevissa kivissä. Siitä johtuu nimitys kissankulta tai katinkulta. Eniten kulanhohtoiseksi muuttuu tumma kiille, jos se on rapautunutta tai jos se syystä tai toisesta on joutunut kovaan kuumuuteen.”

Nykyään kissan-/katinkullan voi suomen kielessä nähdä rinnastettavan myös rikkikiisuun, joka on sulfidimineraali. Englanniksi rikkikiisun synonyyminä käytetään toisinaan nimitystä *fool's gold*, eli ”hullunkulta” tai ”hölmönkulta”. Esimerkiksi Glossary of Geology -sanakirjassa annetaan seuraava määritelmä: ”A popular term for pyrites resembling gold in color; specif. pyrite and chalcopyrite.” (Neuendorf ym. 2005). Tämän mukaan ”hullunkultaa” käytetään siis viittaamaan ulkonöltään kultaa muistuttavista kiisuista, etenkin rikkikiisusta (syn. pyriitti) tai kuparikiisusta. Kissankultaa taas sanakirjasta ei löydy. Aiheen laajemmalle tarkastelulle ei tässä artikkelissa

Kuva 1. Kissankulta-termillä saatetaan suomen kielessä nykyään viitata sekä a) kiillemineraaleihin (kuvassa kivistä irti rapautunutta muskoviittia) että b) rikkikiisuun. Kuvat: Elina Lehtonen.

Figure 1. Today in Finnish language, the term “kissankulta” (“cat’s gold” in literal translation) might refer to both a) mica (muscovite weathered out of the rock in the photo) and b) pyrite. Note that in English language pyrite is sometimes called “fool’s gold”. Photos: Elina Lehtonen.

Summary

Definition of the term “kissankulta” in history and today

In this article, I briefly review the definition of the term “kissankulta” (“cat’s gold” in literal translation) in the Finnish language. Based on the literature, the term has originally been synonymous with mica. Today, it may also refer to pyrite, and thus the meaning of “kissankulta” has evolved to also coincide with the English term “fool’s gold”.

Lähdeluettelo

- Aho, L. (toim.), 1982. Perustietoa malminetsijälle. Opas 9. Geologinen tutkimuslaitos, Espoo, 27 s.
- Horila, T., 1967. 1800-luvun geologiset uudissanat Antero Vareliuksen kielessä. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 285. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 325 s.
- Ignatius, K. E. F., 1880. Neljäs luku. Silmäys Suomen geologillisiin oloihin. Teoksessa: Ignatius, K. E. F., Suomen maantiede kansalaisille, osa I. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 155–177.
- Karhunen, P. (toim.), 1994. Malminetsijän kiviopas. Opas 38. Geologinen tutkimuskeskus, Espoo, 64 s.
- Laitakari, A., 1937. Suomen malmit, hyödylliset mineralit, kivet ja maalajit. Geoteknillisiä julkaisuja n:o 42. Geologinen toimikunta, Helsinki, 160 s.
- Lehtonen, E., 2022. Kissankulta kimaltaa – mutta mitä kissankulta oikein on? Vihreäkiven arvoitus -blogi, 14.1.2022. <https://vihreakiven.wordpress.com/2022/01/14/kissankulta-kimaltaa/> [10.8.2022]
- Neuendorf, K. K. E., Mehl, Jr. J. P. & Jackson, J. A. (toim.), 2005. Glossary of Geology. American Geological Institute, Yhdysvallat, 5. painos, 779 s.
- Rickard, D., 2015. Pyrite. A Natural history of Fool’s gold. Oxford University Press, New York, 297 s.
- Stenbäck, J. (toim.), 1889. Suomen kivenhakkuteollisuus. Suomen teollisuuslehti, no. 17, 1.9.1889, 257–262.

ole tilaa, mutta esimerkiksi David Rickard käy rikkikiisua käsittelevässä tietokirjassaan asiaa jonkin verran läpi (Rickard 2015).

Toistaiseksi en osaa varmaksi sanoa sitä, milloin ja miksi kissan-/katinkullan käyttö rikkikiisun synonyyminä on alkanut yleistyä. On kuitenkin huomionarvoista, että esimerkiksi vielä 1980–1990-luvuilla julkaistuissa Perustietoa malminetsijälle (Aho 1982) ja Malminetsijän kivioppaassa (Karhunen 1994) kissankulta rinnastetaan nimenomaan kiilteeseen. Löytyypä toisesta näistä myös toteamus, että “[a]uringossa kauniisti kimalteleva kiille- eli katinkulta on helppo oppia erottamaan kiisuista” (Aho 1982). Näiden perusteella vaikuttaa siltä, että kissankullan rinnastaminen rikkikiisuun on alkanut siis suhteellisen hiljattain.

Kissan-/katinkulta on hyvä esimerkki siitä, kuinka termin merkitys voi aikaa myöten saada uusia sävyjä. Väärinkäsitysten ja tiedon vääristymisen välttämiseksi tällaisten muutosten ymmärtäminen on tärkeää – oli kyse mistä tahansa geologista termistä. Kissankulta-termin historiasta voit lukea lisää aiemmin julkaistusta blogitekstistäni (Lehtonen 2022).

FT ELINA LEHTONEN
(eslehton@gmail.com)

Kirjoittaja on Tieteen termipankin geologian aihealueen koordinaattori ja Vihreäkiven arvoitus -blogin perustaja.